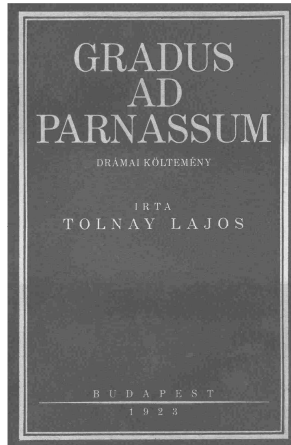

„Magam szeretetből ültem a témának” A Gradus ad Parnassum szerzőjéről

Tolnay Lajos három felvonásos drámai költeményét, a *Gradus ad Parnassumot*¹ ma már bizonyára kevesen olvassák, igaz nem is tartozik a Bolyaiakról szóló legsikerültebb szépirodalmi művek közé. Csekély azoknak a munkáknak a száma is, amelyek a darabot egyáltalán megemlítik. Összevetve ezen írásokat azonban felfigyelhetünk egy érdekességre: a mű szerzőjének kilétét sokáig egyfajta bizonytalanság övezte.

Komlós Aladár (1892–1980) irodalomtörténész *Tolnai Lajos elfeledett drámája*² c. tanulmányában arról ír, hogy „alig férhet kétség hozzá, hogy e darab szerzője nem valamely hasonló nevű ismeretlen, hanem az a Tolnai Lajos, akit a magyar kritikai realista regény egyik úttörőjeként tisztelünk. Ezt a feltevést nemcsak az teszi kétségtelenné, hogy más ilyen nevű íróról nincs tudomásunk, hanem maga a darab is, sőt főként ez utóbbi”. *Komlós* szerint a dráma szerzője az egykor Marosvásárhelyen református lelkészként is működött író, költő, szerkesztő *Tolnai Lajos* (1837–1902) volt.

Tolnai Lajos
(1837–1902)

¹ Globus nyomda, Bp., 1923.

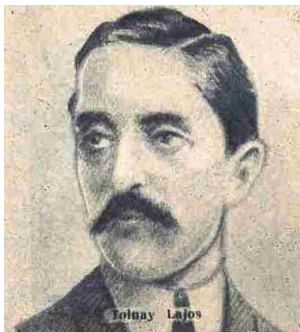
² Irodalomtörténeti Közlemények, 58. évf. 2. füzet, 1954, 242–245.

Olvassuk el azonban, mit mond erről *Sarlóska Ernő* (1897–1989) Bolyai-kutató *A két Bolyai – az idő sodrában*³ c. írásában. „Ki volt ez a Tolnay Lajos? Személyéről jelenleg még semmit sem állíthatunk határozottan. Egy bizonyos, az 1902. március 19-én elhunyt Tolnai Lajos nem az a Tolnay Lajos, aki a drámai költeményt írta a Bolyaiakról. Tolnay Lajosnak más a műveltsége, mint Tolnai Lajosnak.”

Érdeemes megjegyezni azonban, hogy az író Tolnai Lajosnak viszont tényleg volt kapcsolata a Bolyai-témával, ugyanis *Szénássy Barna* (1913–1995) matematikatörténész *Schmidt Ferenc* (1827–1901) temesvári építésznek, a Bolyai ügy lelkes előharcosának a matematikus *Fejér Lipót* (1880–1959) hagyatékában található Schmidt-dossziéból előkerült iratai között talált egy érdekes feljegyzést. Ezen irat szerint a két Bolyai pontos születési és halálozási dátumát „Tolnai Lajos református lelkész 1877. december 26-án találta meg a marosvásárhelyi matrikulában, de még akkor sem volt ismeretes Bolyai János születésének pontos adata”.⁴

Komlós Aladár az említett tanulmányában végig úgy ír, hivatkozik és igazol, hogy a darab szerzőjének a regényíró Tolnai Lajost véli. Mindesetre azért megjegyzi, hogy a dolog eléggé rejtélyes. „Mikor írta a darabot: marosvásárhelyi tartózkodása alatt-e, vagy utóbb, 1882 után, nem tudhatjuk. Csak annyi bizonyos, hogy az élményt és a témát ott szerezte. Megoldatlan probléma a darab kinyomtatása is. Kiadásra 1923-ban ösztönzést adhatott, hogy épp 1923-ban volt 100 éve a Bolyai-geometria megszületésének. De hogy került a mű a Globus-nyomdához? Hiszen a Globus nem volt könyvkiadó, s ha kinyomott valamit, ezt csak valamely rendelő költségére tette. Ki lehetett ez? Tolnai Lajos 1923-ban már 20 éve halott volt. Ki rendelkezett Tolnai kéziratával s viselte szívén a sorsát annyira, hogy vállalta a kiadás költségeit? A Globus nyomda iratai, üzleti könyvei, amelyek felvilágosítást adhatnának az ostrom alatt bombatalálat következtében elpusztultak, Tolnai Lajos élő leszármazottjai pedig mitsem tudnak a dologról. Az egykorú lapok nem figyeltek fel a könyvre és nem emlékeztek meg megjelenéséről. Érdeklődésemre a Marosvásárhelyt élő író és kritikus Molter Károly arról értesített, hogy a darab ott ismeretlen. A *Gradus ad Parnassum* megjelenése tehát rejtély e pillanatban: talán ez ismertetés nyomán jelentkezik valaki, aki megoldja.”

Ma már bizton állíthatjuk, hogy nem a regényíró Tolnai Lajos a *Gradus ad Parnassum* szerzője. A kiváló matematikus *Riesz Marcel* (1886–1969) lundi hagyatékának kutatása során egy korabeli lapból, a *Világból* kiollózott beszélgetésre lettünk figyelmesek, amely a *Gradus ad Parnassum* szerzőjével készült és a lap 1924. augusztus 24-én megjelent vasárnapi számában került közlésre. A cikk címe: *Egy Bolyai-dráma regénye és egy új Bolyai-regény drámahőse*. A terjedelmes írást nem közöljük újra, de néhány részletét kiemeljük.

Tolnay Lajos
(1873–1932)

³ Dávid Lajos: *A két Bolyai élete és munkássága*, 2. bővített kiadás, Gondolat, Bp., 1979, 359–380.

⁴ Adalékok a két Bolyai fölfedezésének történetéhez. *Matematikai Lapok* 29 (1977-1981). 1-3. szám, 71–95.

„Ritka műfaj manapság az a könyv, amelyikről itt szó leszen: »Gradus ad Parnassum« a címe, írója Tolnay Lajos. Megjelent ez év tavaszán, költői formája: öt és feles jambusban írt, háromfelvonásos dráma, tárgya: a Bolyai-tragikum, vagyis a két hírneves magyar matematikus: Bolyai Farkas és Bolyai János összeütközése egymással a magyar geniének kiszabott sorssal.

Tolnay Lajos nem író- és nem költő-ember, legalább is elsősorban nem erről az oldaláról ismerik. Tolnay maga is tudós, még pedig kiváló csillagász és matematikus, aki, bár hivatalos állást jelenleg nem tölt be (saját szavai szerint, nem győzi egészséggel), de egész élete mégis nem egyéb, mint a tudományos kutatások szakadatlan láncolata. Az ógyallai állami csillagvizsgáló Intézetet egy évig vezette, tanácsát azontúl is gyakran kikérte az obszervatórium, a csillagászat nemzetközi szaklapjába, az öt-hat nyelven megjelenő »Astronomische Nachrichten«-be ismételtén írt tanulmányokat és főképpen a háború előtt élénk személyes összeköttetést tartott fenn a külföld nagynevű csillagászaival. Tolnay Lajos, a tudós, szeretetből és lelkesedésből írta meg drámáját Bolyai Jánosról. A tudós rajong itt a tudósért, akinek teljes mértékben érzi nagyságát – még mindig túl kis körben tudott nagyságát – és akinek tragikumát a legmélyebb emberi megpróbáltatások egyikének ismerte fel.” A cikk ezután részletesen bemutatja a darabot, majd így folytatódik. „*De hallgassuk meg magát a tudóst*, aki budapest-rózsadombi elvonultságában könyvvel körülrakott cellájában és teleszkópja mellől nagynehezen és nagyszerényen megszólal, hogy *egyetmást elmondjon Bolyai-drámája keletkezéséről*. Keskenyvállú ember Tolnay Lajos, közeledhet az ötvenhez, arca hústalan, de láng van benne; olyan, mint a valamiben hívó aszkéták. Hisz a tudományban és ezért nagyon szép és nagyon ritka érték mindaz, amit mond.

– Kicsi koromtól kezdve az univerzum vonzott – mondotta, mikor felkerestem – azt gondoltam, hogy a világ *nagyban* mégis a legérdekesebb. Diákéveimben sokáig voltam beteg, ágyban feküdtem és tanultam. Még rosszul sillabizáltam latinul, amikor elővettem Bolyai János akkor még csak latin művét, »A tér igaz, valódi tudományát«-t és szótárak segítségével keresztülküzdöttem magam. Már akkor megragadott, de csak azóta értem jobban, amióta összehasonlíthatom értékét. Két matematikus élt a múlt század első felében, majdnem egykorúak, akik megnyitottak ismeretlen területeket... A két tudós közül az egyik Nikolaj *Lobacsevszki* nevű orosz volt, a másik Bolyai János. De Lobacsevszki nem látott bele saját találmányába, nem tekintette át, nem fogta fel arányait. Bolyai viszont tökéletesen. Annyira zseniális az ő munkája, hogy kortársai közül senki sem értette meg, valószínű, hogy tulajdon apja sem, aki pedig öntudatlan frigye volt túlszárnyaló fiának.

– Az azóta erősen haladt matematika, amelynek nagy eredményei *Minkovszki* és *Lorenz*, *Einstein* és a hollandi *De Sitter* nevéhez fűződnek, nemhogy megdöntötte volna, de beigazolta és felhasználta Bolyai János megtalálásait. Régesrég az az *érzésem*, hogy *Bolyai János hasonlíthatatlanul a legnagyobb magyar, aki valaha élt*. (Mert ugyebár nem a Napoleonok viszik előre az emberiséget, hanem a tudósok, a nagy gondolkodók.)” Szó esett még *Paul Stäckel* (1862–1919) német matematikusról, a kiváló Bolyai-kutatóról, valamint az akkori Bolyai-megemlékezésekről is. „Stäckel röviddel a háború kitörése előtt tartotta székfoglaló beszédét a berlini akadémián – Bolyai Jánosról tartotta és beszéde szószerint így kezdődött:

*Bestimmt der grösste Ungar, wahrscheinlich einer der grössten Genies der Welt.*⁵

– Henri *Poincaré* egy évvel Stäckel előtt ugyanezt mondta.

– De nálunk, *Magyarországon*, *alig vesznek tudomást a legnagyobb magyarról*. Elmondjam, az emlékezés miből áll? Az Akadémiának van egy Bolyai-díja...Itt a Rózsadombon, egy rossz uccát hívnak nevééről...Pécsett van egy Bolyai-társulat...A tavalyi centenárium főképpen abból, állt, hogy egy magánember, *Tetőtleni* Ármin, ötszázezer koronát

⁵ Bizonyára a legnagyobb magyar, talán a világ egyik legnagyobb lángesze.

adott matematikai alapra...Utóbb hallottam, hogy Erdélyben jobban ünnepelték. Az én drámám már elkészült, amikor hallottam, hogy Erdélyben Tabéry Géza is írt Bolyai-tragédiát. Még nem került a kezembe, nem olvastam... Magam szeretetből ültem a témának. Tudom, hogy nem színpad-dráma. Még kiadni sem akartam. Korunk nem szereti a komoly kérdéseket, komolytalan kor... Kiadóm, Beky József, erőszakolta ki a könyvet. Pedig nem szántam egyébként, mint megemlékezésnek, magamnak. *Valaki felkeresett, hogy a Nobel-pályázatra beküldte.* De nem ám én, – szabadkozik a tudós szerényen.”

Tolnay Lajos (1873–1932) mesélt még tudományos múltjáról, külföldi útjáról, hogy mit látott 1897-ben a Chicago melletti yerkesi obszervatóriumban. Most azonban csak egyetlen mondatra szeretnék felhívni a figyelmet az előbbi beszélgetésből: „Magam szeretetből ültem a témának.” Ez azért is érdekes, mert ha egy a Bolyai-irodalomban kicsit is járatos olvasó belelapoz a Gradus ad Parnassumba mi tagadás a történeti hűséget figyelembe alig vevő, sőt kifejezetten bántó jeleneteket is találhat benne. Képzeljük magunk elé például az I. felvonás 6. jelenetét. Előljáróban: „Bolyainé” itt Bolyai Farkas második feleségét jelenti, Zsuzsa a darab szereposztása szerint „János tejtestvére”.

6. JELENET

Előbbiek, Bolyainé

(Bolyainé, János utolsó szavainál nyitván be, azokat már hallotta.)

Bolyainé (örömmel):

Jöttök !? Édes Jánosom !

(Amint János megpillantja Bolyainét, elordítja magát és nekiugrik.)

Bolyai János:

Mulattatást ? Zenét akarsz ? Nesze !

(Fejbevégi Bolyainét a hegedűvel, amely darabokra török.)

Te gyászt viselsz? Ne vedd le hát soha !

(Leszakítja az asszonyról a gyászfátyolt, aztán a földre tepervén, azzal fojtogatni kezdi. Zsuzsa Jánosra veti magát és Bolyainét kiszabadítani igyekszik. Erre János felugrik és Zsuzsának ront neki.)

Te szajha, véded ? Hát nyuvadj te is !

(János ütésre emeli öklét, Zsuzsa nyugodtan és védekezésre kísérlete nélkül eléje áll. János már felszakította a mellén a ruhát, ott megpillantja a medalliont. Abban a pillanatban hátratántorodik egy hörgéssel.)

Zsuzsa ! Anyám !

(János szélütés éri, összeesik, meghal. Zsuzsa ráveti magát és kétségbeesett zokogással rázza.)

Zsuzsa:

Janika ! Életem !

Bolyainé:

Na végre csendes örült lett belőle!

Zsuzsa: (magából kikelve felugrik):

Kotródj legott pergés! Ne ingerelj!

Mert még bevégezem, amit ő akart!

E szentet nem fogod szennyes szavakkal

Mocskolni!

(Bolyainé megszeppenve, gőgös pillantással, de szólanul kimegy.)

Csodálkozni nemcsak ezen a jeleneten lehet, hanem azon is, hogy a *Gradus ad Parnassum* 1920-ban egy olyan pályázaton is szerepelt, amelyen a beküldött műveket sorra elutasították a bírálók, egyedül ezen merengtek el hosszabban, mivel a bizottsági jelentés szerint úgy találták, hogy „*nagyjából híven kíséri a való történetet*”. Pedig akkor még valószínűleg nem is hallották a betétdalokat. A drámakötet egyik érdekessége, hogy a végén öt oldal kottát is tartalmaz. Sajnos azonban nem különösebben értékesek, *Szabolcsi Bence* (1899–1973) zenetörténész megállapítása szerint a szerzemények műkedvelő zenészre vallanak.

Kristóf György (1878–1965) irodalomtörténész úgy találta, hogy Zsuzsa székely tájszólása a darabban túlzás,⁶ szerintünk azonban helyenként kifejezetten érdekes lehet a mai olvasónak. Tolnay Lajos az említett cikk tanúsága szerint ugyanis „hosszan járt Marosvásárhelyt és Domáldon, hogy hallgassa a hagyományt, hogy begyűjtse az élő adatokat, mielőtt azok végkép elröppennének megindult szeretete és tisztelete tárgyáról Bolyai Jánosról.” Az olvasónak élvezet lehet Zsuzsa szavain itt-ott eltűnődni. Például amikor az I. felvonás 4. jelenetében Bolyainé utasítására Zsuzsa a könyveket rendezgeti, Bolyai János azt mondja neki, hogy hagyja csak úgy azokat, nem lesz baj belőle, ha nem pakolja el őket. Zsuzsa ezt válaszolja Jánosnak.

Zsuzsa (*visszarakja a könyveket, oda ahonnan elvette*):

Nem bánom, úgylis kaptam én szidást
De hutyorót és sokszor kigymedér’
Lamos, meg lészáson tepedt ruháér’
Fészekszedésér’, eltört holmiér’;
Pedig, ha elsuvadt a szekere,
A keréken talabor én valék.

Nem hagyjuk cserben az olvasót, megadjuk a „megfejtést”. A *hutyoró* korholást, vesszőt jelent, *lamos, meg lészáson* annyit tesz, mint árkon-bokron (keresztül), egy gyereknek, akinek *elsuvadt a szekere* az sírásra fakadt, a *talabor* a székely keréken a kötőfék. Talán már ezekért a szavakért is megéri újra fellapozni Tolnay Lajos munkáját.

Szabó Péter Gábor

A kutatás az OTKA K67652 programja keretében történt. Köszönöm Bartha Lajos csillagásztörténész és Kása Zoltán matematikus segítségét.

⁶ A két Bolyai alakja szépirodalmunkban, Minerva R.-T., Kolozsvár, 1947.